

A virtuális klasszikus

A nép mindig olyan, amilyen az őt képviselő elit. Az elitről szóló ítélet a tömeg viselkedési modellje alapján hozható meg, amelyet az elit saját tevékenységével és saját példamutatásával alakít. Az utcán, a piacon, a kávéházban zajló életet alaposan megfigyelő embernek sok minden világossá válhat az udvari élet történeteiből. Elég csak néhányszor végigsétálni bármelyik városunk utcáján és leszögezhetjük, hogy egy fölöttébb problematikus elittel van dolgunk. Szerbiát az a, minden szempontból megérdemelt, történelmi szerencsétlenség érte, hogy a század eleji háborúk utáni elnéptelenedés és a második világháborús német invázió után, a kommunisták megszállása alá került, ami fél évszázadig eltartott. Ha elvonatkoztatjuk a kommunizmus politikai dimenzióját, ami egyébként is mellékes tényező, lévén egy vallási közösségről szó, és a kommunizmus antropológiai oldalát vesszük figyelembe, látni fogjuk, hogy az ideológiai köd mögött egy *szimulált öntudati szintet elért kispolgári állapot* bukkan elő. Az egyetlen dolog, ami a kommunistákat aggaszthatja a polgári demokráciákban az az, hogy nem ők gyakorolják a hatalmat. És az egyetlen dolog, ami forradalmi ténykedésre hajtja őket, az voltaképpen saját tehetetlenségük, hogy normális úton jussanak hatalomra. Egyszerűen az elitté válás vágyáról van szó, amit a hatalom külső megnyilvánulásának csábítása vált ki. E vágy, természeténél fogva, nem számol az elithez tartozó szakértelem és felelősségtudat fogalmaival. A polgári struktúrák szakértelmének és felelősségtudatának gyengülése okozta a kommunisták hatalomra kerülését, és nem önerejük-ből kerültek hatalomra, amely erőt ők rendszeresen az erőszakkal azonosítják és keverik össze. A kommunisták a XIX. század végére és a XX. század elejére tehető globális és amorf mentális katalizma eredményeként megnyilvánuló tömeglázasodások artikulációi, melyet Ortega y Gasset magyaráz hasonló című könyvében. *Ortega y Gasset* – írja Thomas Molnar – *elvégezte*

a tömegek színeképanalízisét, amelyben az addigi demográfiai változások mennyiségi természete ellenében, a tehetetlenség és az alhas szerinti gyors minőségi változás volt tetten érhető: a tömeg többé nem szám, a tömeg már lelkiállapot, egy kollektív észjárás, mely szövetkezésre hajlamos, a civilizáció lezuhanása a cselszövésig, groteszkség, show és jelszó, egyenruha és embertelenség.

Abban a pillanatban, amikor a kommunisták megkaparintják a hatalmat, burzsoá életmód szerint kezdenek élni, és azonnal elkezdik e felvett életmód tönkretételét is egyben. Mert a burzsoázia nemcsak magas életszínvonal, hanem egy meghatározott gondolkodásmód is, amely a lumpenproletariátusra és az álértelmiségre nem jellemző. A hozzájuk tartozó élettartalmak reménytelenül kispolgáriak maradnak, mert a kispolgáriság a mentális entrópia állapota, a megszilárdult szellemé, egyfajta szellemiségé, ami nem folyékony, ami nem hajlamos a változásra. A makacsság, a megátalkodottság és az önzés önkívületi állapota. Egy olyan szellemiség, amelynek összetevőit minden olyan dolog képezi, ami a szellemnek ellentéte és a szellemtől idegen. Egy antiszellem. A látóhatárok korlátoltsága, a biológiai vázra való leszűkítettség, ami a mindenhatóság és a mindentudás illúzióját kelti. Győzelmük rövid történelmi jelenete, ami voltaképpen a történelem veresége és a történelem nemrég aláhullása a történelem utániságba és egy új barbár korba, eltüntette a mértékletesség utolsó maradványait is, és ez nem csak a *vasfüggöny* mögötti országokban történt meg, hanem az egész világon, lévén a kommunizmus globális fertőzést okozott világszerte. A kommunista államok – amelyekhez rövidesen az összes többi, nem kommunista állam is csatlakozott – *a törvénné vált önkény rendszereivé váltak, melyet csupán fizikai korlátok és a vallási felekezet főnökének akarata határol.*

De a kisebbrendűség érzése mindig többre vágyik, és mindig azt akarja, ami a dolgok természeténél fogva őt nem illeti meg: az identitást. E fázisban, a nép éber társadalmi létét megkárosítván, a kommunisták a kultúra és – ami még szörnyűbb – a történelem felé fordulnak. A legkevélyebbek kiválnak soraikból – akik szükségszerűen nem a legalkalmasabbak is – és elfoglalják a kulturális teret, majd rendszerszerűen tönkre is teszik azt, saját primitív kritériumaikat állítván esztétikai mintákként. Így alakul ki az álelit.

Az effajta pszeudoelit a szerbeknél már igen korán kialakult a Szovjetunió és szatellitállamainak mintájára, de egy elkerülhetetlenül balkáni jellemmel és habitussal, ami több dologban is közelebb áll Galatasarayhoz, mint a Kremlhez. A testvér-pszeudoelitekkel ellentétben, a mi elitünk, éppen ennek az orientális leleményességnek és kétszínűségnek köszönhetően, túlélte a kommunizmus mint kvázi-politikai projektum bukását, sőt,

sikerült neki titokban átcsempészni a renyhesség és a szellemi rothadás egy egész apparátusát a posztkommunista korszakba. Mindezt a lényegéhez tartozó jellemtelenségnek, kiismerhetetlenségnek és egyfajta gonosz rugalmasságának, mely lehetővé teszi a nagyon könnyű jelmezváltást. E pszeudoelit vezető posztját, amely nem az érvek által, hanem a fegyver ereje által jutott hatalomra, és a renyhesség mentén folytatódott tovább, Dobrica Ćosić foglalja el, aki egyike a legbizarrabb és legsötétebb személyeknek, akikkel a szerb kultúrtörténet valaha is találkozott. Dobrica Ćosić egy háború előtti adventista, partizán megbízott, aki tájékoztató hibernációban tölti a háborút, a kommunista párt magas rangú vezetőségi tagja, az ateista szerbség táltosa, pseudoregényíró, a Jugoszláv SZK elnöke, titkos tanácsadó; annak ellenére, hogy eljárt felette az idő, még mindig uralkodik a klán fölött, melynek felépítése egy összeesküvő csoport modelljéhez hasonlít, vagy pontosabban – egy istentelen kultuszhoz. Az itteni nyilvánosság reménytelen félrevezettségének köszönhetően, e kultusz olyan mendemondákból meríti erejét a hatalom és a befolyás gyakorlásához, melyek egész egyszerűen a kultusz hatalmáról és befolyásosságáról szólnak, amit semmiképpen nem szabad alábecsülni. Egy álmitológiára alapuló társadalom olyan történelmében, melynek tényközlése a népdalok adatain alapszik, a mendemondák meghatározó erővel és befolyással bírnak azon a virtuális valóságon belül, amelyet maguk hoznak létre. A vulgáris pragmatizmus és a lehető legprimitívebb hisztorizmus – melyek a klán vallásaként működő elemek – a gerjesztői azoknak a hatványozottan veszélyes fantáziáknak és illúzióknak, melyeket miután a szerbiai kulturális közvélemény elfogadott és alkalmazott, egy félig valóságos állam szintjére hozták Szerbiát, amelynek olyan veszélyes és nyilvánvaló törekvései mutatkoztak, hogy Szerbia teljes fikciává váljék.

De ki is ez a Dobrica Ćosić? Egy olyan valaki, akinek íráskészsége szegényes, aki a bizottság tanonca, egy félművelt; aki kielégíthetetlen ambíciókkal és nyilvánvaló becsvágy által ösztönözve, bizonyos fokú agyafúrtsággal és orientális ravaszsággal rendelkezvén, egy *grandiózus* szimulációt vitt véghez, egy konceptualista performance-ot, ami évtizedekre kiterjedt, és ami az itteni irodalmi és politikai kultúrában felbecsülhetetlen károkat okozott. Az ő személyes tevékenysége, ami arra irányult, hogy saját magát egy történelmi személy rangjára emelje, nagy formátumú figurává tegye, romlottsági fokát tekintve, fölért még egy párhuzamos kommunista párt működésével. A baj viszont nem itt keresendő; a probléma az ő primitív történelmi nézőpontjában van. Ő nem akar részt venni a valós történelemben, amiről egyébként nem is tud semmit, ő univerzálissá akarja kényyszeríteni a történelemre való szűk rálátását; ő egy olyan történelmet akar,

amiben ő a központi figura, a nemzet atyja. Kozmogóniát akar létrehozni. Ami kis híján sikerül is neki. A reménytelen tehetetlenség bűvkörében és szellemi lomhaságban megátalkodott itteni közzsféra készen áll bármilyen fölkinált modellt elfogadni. Azonban Čosić projektuma azért hiúsul meg, mert belülről morzsolódik szét a fölépítése, amelyet illúziókra, mítosz-mániára és féligazságokra alapoztak; a projektum tökéletesen működik a mentális hibernáció feltételei között, de a *valós történetekkel* való találkozásakor kártyavárként omlik össze. A szimulákrum nem hathatós. Nem lehet sem elérni, sem megváltoztatni általa semmit. Az itteni önkéntelenség, a változásokra való felkészületlenség sokat köszönhet Čosić és munkatársi légioja tevékenységének, a kiürült munkahelyekre pályázóknak, egy olyan történelemben, melynek muszáj volt elnyomnia a valós történelmet egy egyszerű okból kifolyólag: sem Čosićnak, sem követőinek nincs semmi keresnivalójuk egy ilyen történelemben.

Az a technika, amellyel ez a klán ráerőszakoltatta magát az itteni nyilvánosságra, kitűnő példája a tömeg azon jellemvonásainak kifinomítására, amelyekről Ortega y Gasset ír: az amorális, a versengésképtelenség, a tudatos jelentéktelenség és a blöff. Ez a lecsupaszított akarat győzelme, mely öncélúságán és a történelemben való saját virtuális megörökítésén kívül, semmi egyéb célt nem ismer. Viszont, mivel Čosić tudatában van saját hiányosságainak, amelyeket elhatározása szerint, erényekké szeretne változtatni, megkövülésében folyékony lévén, rájön, hogy társadalmi, politikai és a logisztikai támogatás kidolgozott rendszere nélkül, a projektumaiba kapcsolódott tanácsosok, lektorok, korrektorok légioja nélkül, akiket azzal csaptak be, hogy a nép és az irodalom jólétéért küzdenek, a projektuma nem fog sikerülni. És ily módon, *ha aktívan részt is vett Szerbia elnemzetietlenítésében és elpusztításában, jelentős hozzájárulását kölcsönözve e folyamatnak*, egyik napról a másikra, *Deus ex machina* – és néhány emberen kívül nem is érdekelt senkit, hogy voltaképpen hogyan – Čosić nemzeti bárdná válni ki magát, és a félműveltekre jellemző magabiztossággal elkezd helyreállítani az általa okozott károkat. Viszont egy dolog kárt okozni, másik dolog helyreigazítani azt. De abban az időben a nemkommunista nyilvánosság elfogadja őt, valószínűleg a *jobb mint a semmi* elve alapján.

Čosićnak kétségtelenül egyfajta romlott karizmája van, ami az emberekben nem szubjektív, hanem kollektivisták energiákat szabadít föl. Ő az égvilágon semmit nem képes egyedül elérni; mint személyiség, sohasem a saját nevében lép föl. Mindig mögötte áll vagy a Párt, vagy a tanácskozók, analitikusok, kritikusok, vitatkozók testülete, amelyek, kisebb-nagyobb sikerrel, formába öntik az ő amorf reflexióit. Ő kiharcolta magának, kikényszerítette magának a szerbség pszeudoszimbólumának státusát, és

a hiányosságait erényként próbálja értelmezni: túlságosan is a történet fölött áll, túlságosan el van foglalva a legfontosabb kérdések megoldásával ahhoz, hogy leereszkedjék arra a szintre, ahol a vele polemizálókkal vitába kerekedhetne; ez a Dobrica Ćosić arcképét mutató pénzérme egyik oldala. A pénzérme másik oldala pedig tekintély nélküli: ő nem tud beszélni, ő nem tud rögtönözni, sem szelleme, sem szellemessége, sem érvei nincsenek, melyek segítségével meggyőzhetne valakit, vagy rábírna valakit meggyőződésének megváltoztatására. Ő csak misztifikációként, pszeudomitoszként tud fennmaradni. Ő nem tud önerejéből versengeni; ő mindig csak betolakodik. A demagógia iránti tehetségét viszont nem vitathatjuk el, ő az emberek saját jelentőségükről szóló káprázataikat állítja szembe egymással, annak érdekében, hogy visszajelzést tudjon létrehozni, hogy majd kórusban, százszorosan visszakaphassa ugyanezt. Nem túl tehetséges, de tőle összemérhetetlenül tanultabb emberek veszik körül, akik információkkal, álinformációkkal és véleményekkel szolgálnak neki. Mindennek eredményeként a közészer hiperprodukciónak hozzák létre, amely egy adott pillanatban átfedi az egész itteni kulturális teret, és olyan xenofóbiát és ateista nacionalizmust gerjeszt, amely vallásos önkorrekciónélkül sebesen provinciális nacionalizmussá fajul. Ugyanakkor az ő keze által egy adott időszakban nagyon sok ajtó kitér, így az előkelő társaságokba való bekerülés árát sokan úgy fizették meg, hogy Ćosić logisztikai referenseinek bizottságába kellett belépniük.

Ćosić híres és fájdalommentes szakítása a Párttal, egyik későbbi szövegének figyelmes analízise által – ami az önreflexió hiánya folytán elárulja azt, ami valójában a szimuláció mögött található – a valós okra mutat rá: azért került sor a szakításra, mert Tito és az ő felfogása különbözött a történelemben elfoglalt funkció helyének magasságáról. Úgy tűnik, Tito nem díjazta eléggé Ćosić misszióját, Ćosić pedig nem tudta megkaparintani a nemzeti kormányrudat a filmkritikusi vagy az irodalmi parancsnoki pozíciójáról, attól függetlenül, hogy ezek a funkciók jókora befolyást biztosítottak. Ćosićnak áldisszidensi státus kellett. Már akkor hallhatók voltak némi hírek a szovjet disszidensekről, és nyilvánvalóvá vált, hogy a disszidensi státus egyfajta karizmatikusságot biztosít. Ennek folytán Ćosić szakít a kommunistákkal, amivel hatalmas kárt okoz az antikommunizmusnak; az új kriptokommunista a központi helyet foglalja el az egyébként is gyengécske ellenállási mozgalomban. Természetesen, Ćosićot nem zavarja a kommunizmus, az mindmáig egy nemes eszme maradt számára, csupán egy baja van az eszmének erre mifelénk, hogy nem Ćosić az exegétája. Most, ennyi idő elteltével, láthatjuk, hogy mindennek, amit a háttérben művelt, csupán egyetlen célja volt: a hatalom megszerzése. De az a va-

lós történelem, amely a látszattörténelem vásártere mögött zajlik, sokszor keserű viccet űz a sarlatánokból. Álma valóra válik, de álom alakjában: egy etatista szimuláció élére kerül, amelyet külpolitikai okokból állítottak össze, akkor, amikor eszméletlen infláció veszi kezdetét és dül a háború, ami a szeme láttára értékteleníti el a pszeudoszerb panteon eszményképeit, Vukot és Dositejt. Abban az időben, amikor a szerb nép a szó szoros értelmében a megsemmisülésének határán áll, Ćosić lebzsel a föderáció kísérteties épületében, házi pálinkát szolgál fel és demagógiával hódít, de amikor valamit tenni kell, az illúziók energiája megcsappan. Majd aljas alakok űzik el posztjáról, de ő tovább dolgozik azon a hiábavaló ügyön, hogy igazolja azt, ami igazolhatatlan. Ćosić visszatér a regényhez. Vissza egy elképzelt világba. Egy nem létező hatalom trónjától fosztották meg. De nem számít, itt van az irodalom, az ő vigasza. Közben több olyan írónemzedék cseperedik fel, akiknek Ćosić irodalmi és politikai fondorlatai egy fityinget sem érnek. Majd Ćosić megállapítja, hogy minden bajok forrása a posztmodern. Egy új támadás a láthatáron. Természetesen, ő nem jelenik meg a frontvonalon, ahogy nem is jelent meg sohasem. Az élharcosok és a teoretikusok testülete bukkan fel, melyek fellépéseiből tisztán látszik az a törekvés, hogy az írók városában Ćosićot kell félistenként a trónra emelni. A kritikusok és a teoretikusok hatalmas erőbevetéssel dolgoznak, fennmaradásuk kérdése forog kockán, hisz voltaképpen ők is a ćosići esztétika és a ćosići poétika virtuális holttestén élősködnek parazitaként.

A kommunistáktól való megjátszott elválás után, idővel Ćosić is elkezdett hinni abban az álinformációban, hogy ő voltaképpen egy demokrata, minek folytán egy tudathasadásos állapotba került, ami abszolúte kimutatható a szövegein. A szimulált demokratikus fellépései mögött léptenyomon felbukkannak az ő valós, elfojtott, totalitárius módon felépített személyiségének jegyei. És így kezd el lassan kirajzolódni Ćosić demokrácia-felfogása, ami szerint a demokrácia egy olyan rendet feltételez, melyben mindenki szabadon és mindenféle felelősség nélkül kinyilváníthatja a megkövültek alapjából merített véleményét, mindent, egészen a kezdetektől, amióta csak létezik meddő, kispolgári felfogás az emberről, a népről, a történelemről és az irodalomról. Minden, ami e kalap alatt, a sajkcasa és a partizánsapka kombinációja alatt nem fér el, Ćosićban és környezetében ellenszenvet vált ki. Az mind posztmodernizmus, azt mind Nyugatról importálták, azt a CIA finanszírozza és *mindez nekünk nem kell, és mit kínálják ezt nekünk*, és ez *nem számol a néppel és a nép igényeivel*. És mindez nyüzsg a kollektivista MI-től, mely erődítmény mögül Ćosić a segédeivel együtt már évtizedek óta az ő hipertrofikus ÉN-jének hasznára és dicsőségére dolgozik, ami aztán eggyé vált a néppel. Ő kitartóan egy hiányzó identi-

tásra akar építeni egy új identitást, a kollektivista és korporatív elméletek tönkretévesén fáradozik, mely elméletek egész biztosan nem a bizánci hagyományra épülnek (amelyekhez a dolgok természete szerint tartozunk), hanem a nyugati gondolkodás perifériájáról hozták be, mert egyedül idáig tudtak Ćosić elődei, a Vukok meg a Dositejek elérni. Egy pillanatra sem hagyja el a katonabiztosi köpeny komor pszeudometafizikáját, az amatőrül elszínészkedett erkölcsi dilemmákat, a koholt gyanakvásokat és a sarlatán elmélkedést az ember, az állam és a nép értelméről. És mindez a saját problémája maradt volna csupán, pusztá érdekesség a jövőendő irodalomtörténészeknek, ha fékezhetetlen ambíciói által vezetve nem kiáltja ki magát a szerbiai oppozíciós szintér moderátorának, melyet az általa keltett konfúzióval, artikulálatlanságával, a hiúságával és illetéktelenségével azonnal be is sikerült szennyeznie, miközben folyamatosan tartja a kapcsolatot a kommunista funkcionáriusokkal, ahogy azt a disszidensek szokták. Amikor végre esély adódott egy demokratikus rend felállítására, a demokrácia élharcosának fontosabb dolga volt: a kulisszák mögött, szokása szerint, minden létező változás gördülő kerekét megpróbálta megfékezni. Neki a változás nem felel meg. Ő tudatában van annak, hogy egy demokratikus és stabil rendszerben sem neki, sem útitársainak nincs helye, és hogy a valós történelemben csak egy privát személy lesz, ami legott ki is derült, mihelyt befejeződött a háború, és mihelyt Szerbiában többé-kevésbé konszolidálódott a helyzet. Mint szimulációk és önszimulációk generátora, ő csak egy halálosan beteg társadalomban jöhetne számításba, melyben ő játszhatná a gyógyulás reményének szerepét. A dolgok mélyén egy olyan tudatállapot tipikus képviselője volt és maradt, melyet betegség hoz létre: egy gyenge ember, aki csak a nyájban tud életben maradni, lett légyen az kommunista vagy kvázi antikommunista. Ő szívesen felkarolja mind a proletár internacionalizmust, mind a leghitványabb nacionalizmust. Szellemi alap hiányában, a történelem elemi erői előtt hánykolódik és mindenféle koncepciót elfogad, melyben ő a nemzet nagyjaként díszelgehet. Óriási energiákat fektetett és mindmáig fektet e cél elérésére; széltében-hosszában járja Szerbiát, pajtáskodik az olvasóival, folyamatosan győzködi őket saját megkerülhetetlen mivoltáról, hogy ő is tudjon ugyanebben hinni. Voltaképpen illúziók egymásra hatása van a dologban, a kölcsönös ámtás hitvány végtelensége, amelyet folyamatosan fel kell újítani, mert megalapozatlan. A hamis bemutatkozás delíriumában Ćosić szimultán kapcsolatot tart fenn az összes párttal, mert álistenként elfogulatlannak kell lennie mindenki iránt egy olyan hamis politikai térben, egy olyan társadalmi kapcsolattartásban, amelyben mindmáig a hazugság uralkodik, a mindennapi pragmatizmus és mindenekfelett a néptribunusokból származó sze-

mélyi haszon. A fennálló opciók mindegyikében muszáj a halhatatlanság pozícióját bebiztosítani. Még az egyszerű halandók háborúban elvesztett élete árán is, mely háború kirobbanásához fantáziái és zavaros eszméi igen jelentősen hozzájárultak.

A háborút elvesztettük! Nagy ügy! Ćosić ezt elegánsan, az ő félkegyelmű kijelentéseinek egyikében, melyeket itt-ott nyomtatásban el lehetett olvasni – igaz, olyan rovatokban, mint pl. a *hét kijelentése* – bagatellizálja és lelkiismeretlenül azon dolgozik, hogy azzal verjen át bennünket, hogy valójában, valami furcsa módon mi nyertük meg a háborút, és életterünk máris konszolidálódott. Ő neki eléggé nagy minden olyan Szerbia, amelyben ő is nagynak számít. Kicsit háborúztunk, néhány százezer ember életét vesztette, még ennyien vagy még ennél is többen otthonaik és tulajdonaik nélkül maradtak, hát istenem, az élet megy tovább, és amint tudjuk, az élet regényes. És ez majd mind elhalványul azon irodalomelméleti újítás előtt, amit ez az éppenhogy csak írástudó arcátlan bevezet a világirodalomba: ez az integrális regény! A főhadiszállásban mobilizáció! Teret kell kialakítani az új irodalmi csoda recepciójának a szó szoros értelmében. Az őt kísérő ürességtoretikusok, az akadémiai trón és az azt megillető városi közlekedésre szóló jegy előfizetésének igénylői, a professzorkák, a kritikuskák, mind állítják, de hinni kellett volna a szavukban, hogy Ćosić a minden, az alfa és az ómega. Mintakép! Félisten! Viszont az irodalmi közvélemény nagy része ezúttal nem dől be a mesének. És nincs egy olyan kemény kéz sem, amely az árnyékból támogatná. A szimulációk kimutatják rossz oldalukat: bármennyire is mímelnék a hitelességet, a végén összeomlanak, mert a szemfényvesztés terjesztésének alapjaira vannak fektetve, igaz, ez az egyetlen olyan tevékenység, ami a mi térségünkben hibátlanul funkcionál, persze annak árán, hogy rajta kívül semmi más ne funkcionáljon. Így jutott Ćosić eme projektuma is, mint ahogy mindegyik, zsákutcába. Ami nem azt jelenti, hogy a kultúrában nem okozott kárt. Egy olyan kultúrában, melyben, mint hívatlan gazda, a keleti önkényuralmak törvényeit hozta magával; ahová a szerájok logikáját, a fogadószobák lelkületét és a Boszporusz Isztambuljának pszichológiáját vezette be. Ez az elvárásolt ázsiai szellem, az alakoskodás és a meddőség, melynek ő a Nagy Mestere, szellemi értelemben meghíúsította a XIX. század eleji szerb felkelők minden harcát és áldozatait, akik nemcsak a török fennhatósága alól való fizikai felszabadulásért harcoltak, hanem egy keresztény monarchia megalakításáért is, amelyben a görögkeleti kereszténység európai szellemisége és erkölcsi rendje fog uralkodni; mindazért tehát, ami ellen a pretoriánus, republikánus és ateista Dobrica Ćosić tollal és fegyverrel harcolt. Az ateista szerbségnek, ami az ő alakjában ölt testet, nincs semmilyen jövője a

szerb nép keresztény alapjainak ellentmondó idegen modellek elfogadása általi további pszeudonépekre való széthullásán és a történelmi orientáció által okozott további területek elvesztésén kívül. Nem maradt sok időnk hátra, de valószínűleg annyi időnk még lesz, hogy áttanulmányozzuk a történelmet olyanként, amilyen, annak reményében, hogy egyáltalán legyen történelmünk a jövőben is. És semmi szín alatt nem szabad ezt a feladatot olyanokra bízni, akik a történelmet akarják megváltoztatni, holott egy ígét nem tudnak helyesen elragozni.

A Virtuelna kabala (Virtuális kabbala, 1996) című kötetből.